

УДК 37.013.32

Т.Ф. Алексеєнко, м. Київ

ЦІННОСТІ МАЛОЇ ГРУПИ ШКОЛЯРІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Спільна діяльність і групування школярів розглядаються у контексті мотивів-потреб і ціннісних ставлень.

Ключові слова: соціальні цінності, базові цінності малої групи, мала група школярів.

Зміна соціальної ситуації розвитку особистості, набуття статусу учня, та, по мірі дорослішання, зменшення фізичної залежності від батьків і скорочення часу, протягом якого дитина-школяр перебуває безпосередньо у сімейному оточенні, сприяє зростанню для неї ваги контактів з ровесниками, розширенню кіл її соціальної взаємодії.

В умовах класного колективу чи колективу іншої шкільної групи кожен учень виступає, водночас, і як активний учасник подій, і як спостерігач, і як безпристрасний опонент, що моделює його включення у реальне багатоаспектне соціальне життя та побуджує до його осмислення, сприяє збагаченню соціального досвіду, обміну знаннями, соціальними ролями, засвоєнню різних моделей соціальної взаємодії.

Найбільш тісні контакти відбуваються у малих групах школярів, що утворюються з невеликої кількості (від 3 до 40) учнів (ровесників або різного віку), які об'єднуються на основі спільних мотивів-потреб, інтересів, прагнуть до самоорганізації з метою спрямування своїх об'єднаних зусиль на досягнення спільних цілей, дотримуються певних норм групової поведінки, що відповідає їх уявленням про добро і зло та про необхідне і заборонене. Прикладами малих груп школярів є окремі класи учнів і мікро колективи, які утворюються всередині класу.

Актуальність дослідження малих груп школярів пояснюється їх великою кількістю і розмаїтістю, орієнтацію на різні цінності та інтереси і недостатнім їх вивченням. Дана проблема актуалізується також завданнями і положеннями, визначеними у Законах України "Про охорону дитинства", "Про сприяння соціальному розвитку дітей і молоді", "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю".

У визначеній нами проблемі є дві смислоутворювальних основи – соціальні цінності і мала група школярів. Отже, її розкриття потребує, насамперед, чіткого уявлення щодо сутності і змісту цих категорій. Спробуємо розв'язати таке завдання в межах нашої статті. Необхідність такого аналізу викликана також потребою вироблення методології їх дослідження з позиції соціальної педагогіки, оскільки дотепер цим феноменам здебільшого основна увага приділялась у філософії, психології, соціальній психології і соціології.

Однак, у науковій літературі існують певні напрацювання у контексті характеристики соціальних цінностей і малих груп, які, на наш погляд, можуть слугувати теоретичними основами для соціально-педагогічного дослідження. Зокрема, щодо: сутності і змісту соціальних цінностей (В. Лавриненко, В. Крисько, С. Осипов); впливу соціальних установок на соціальну поведінку (Р. Берон, Д. Бирн, Б. Джонсон); типології шкільних малих груп (П.Ф.Лесгафт); характерних чинників, методів діагностики і методик формування класних колективів як психічних індивідуальностей і психологічного мікроклімату малої групи (Ю. Гільбух, О. Киричук) та комплексу параметрів розвитку малої групи і критеріїв сформованості колективу (Л. Уманський, А. Лутошкін, А. Петровський); багатоманітності взаємин у дитячому колективі (Я. Коломинський); ідентифікації у межах соціального групотворення і процесі спілкування (О. Швачко); виховного потенціалу колективу групи (концепція виховання в колективі та через колектив і принцип паралельної дії), проблеми збігу офіційних цінностей з особистими переконаваннями (А. Макаренко) і стратометричної концепції колективу (А. Петровський); вимірювання групових параметрів лінійного характеру (Дж.К Хемпфілл і У. Весті); характеристики будь-якої малої групи на основі логіко-теоретичної й аналітико-факторної методології (Р. Кеттел); формальних і неформальних лідерів (А. Біне, Л. Термен, Н. Березовін, Я. Коломинський) і їх типів (В. Дерінг). Вважаємо, що вони можуть слугувати теоретичними основами для здійснення соціально-педагогічного дослідження базових соціальних цінностей малих груп школярів.

Складність дослідження малих груп пов'язана з їх маргінальністю. Ця обставина актуалізує стратегічну важливість

дослідження малих груп у контекстах їх цінності та її ціннісно-орієнтаційної діяльності, а також функціонування в межах більш широкої системи - найближчого оточення, соціального середовища, і, зокрема, щодо особливостей та перспектив їх взаємодії. На методологічному рівні важливе розуміння того, що мала група школярів не може розглядатися як ізольована система. Практично всі процеси, які відбуваються всередині неї детерміновані більш широкою системою суспільних відносин, зокрема тих, що відбуваються у класі та шкільному середовищі.

Малі групи школярів можна вважати соціально-педагогічним феноменом. Їх утворюють як учні, що мають спільні пізнавальні та творчі інтереси, так і ті, хто вже отримав у класі чи школі репутацію знехтуваних, шибеників, хуліганів. Взагалі малі групи школярів часто не передбачувані у своїй зовнішній і внутрішньогруповій поведінці. В них панують специфічні групові норми, за порушення яких накладаються санкції різної міри жорстокості – від ігнорування, бойкоту до фізичного покарання. Рівень групової свідомості в них може виявлятися у викривленому відображенні мотивів та інтересів як всієї групи, так і окремих її членів, і скеровувати школярів на непередбачувані вчинки.

Рольові очікування і система контролю за членами групи підтримують визначені певні зразки поведінки (групові норми), впорядковують і регулюють міжособистісні стосунки, виконують функцію соціального контролю групи за діяльністю своїх членів. Специфічною є і групова комунікація. Досить часто ці характеристики малих груп потребують педагогічної корекції на засадах духовності та спрямування цих учнівських об'єднань на суспільно ціннісні орієнтації. Така постановка питання є досить складною соціально-педагогічною проблемою. Адже приналежність до певної малої групи завжди є свідченням референтності – відношенням значимої вибірковості суб'єкта у визначенні своїх орієнтацій (переконань, позицій, оцінок). Мала група школярів для її членів завжди це реальна референтна, еталонна група, з якою вони себе ідентифікують, на її норми, соціальні установки, цінності і оцінки орієнтуються у своїй поведінці і самооцінці. Тому референтність певною мірою виступає і фактором персоналізації. Школярів у малих

(референтних) групах приваблює можливість спілкування з однодумцями, зі значимими ровесниками, а також атракція, метаіндивідна презентація, отримання фізичного та психологічного захисту з метою усунення чи мінімізації загроз, негативних, травмуючих переживань, пов'язаних із внутрішніми чи зовнішніми конфліктами, станами тривоги і дискомфорту. Потреба у психологічному захисті актуалізується необхідністю збереження стабільності самооцінки особистості, її образу у картини світу.

Однак, в основу розвитку спільної діяльності і групування школярів не завжди покладаються ціннісні ставлення, ідеї суспільно схвалюваної поведінки і прагнення до позитивних емоцій. У реаліях життя досить часто таке групування є одним із шляхів самоствердження і самореалізації тих школярів, особливо підліткового віку, які: з різних причин мають непорозуміння з батьками, знехтуванні авторитетними дорослими чи ровесниками, а тому прагнуть у будь-який спосіб довести свою значимість; не отримали у сімейному вихованні позитивного досвіду і прикладів щодо самоствердження (особливо в асоціальних сім'ях), достатнього морально-етичного виховання і не мають чітких ціннісних орієнтацій. Як наслідок – такі школярі групуються у малі групи на основі певної актуальної і спільної для них проблеми здебільшого з єдиною метою: довести всім, що вони заслуговують на увагу і повагу, і в різні способи своєї солідарної діяльності, навіть кримінальної, доводять це. Об'єднуючись у групи, діти-підлітки часто несуть загрозу для одиноких, запізнілих перехожих, немічних – тут спрацьовує не тільки набутий ними негативний соціальний досвід, а й відчуття сили натовпу, безкарність і байдужість до агресивної поведінки підлітків сторонніх дорослих. Жорстокість діти виявляють і по відношенню до молодших або слабкіших школярів, найближчих рідних, знайомих і незнайомих. Її мотивами можуть бути потреба в грошах, бажання продемонструвати свою силу, позбавитися опіки. Подібне може відбуватися і без усвідомлених мотивів, під впливом алкогольного чи наркотичного сп'яніння, що нині є результатом проведення беззмістовного дозвілля школярів.

Для малих груп школярів характерною є нестабільність – як правило, вони динамічні (швидко утворюються, розпадаються,

функціонують нетривалий час), з високою мірою конфліктності. Мала референтна група виконує, в основному, дві функції – нормативну і порівняльну. Нормативна виявляється у мотиваційному впливі, реалізується шляхом дотримання єдиних групових норм і правил, встановлення і здійснення соціального контролю за їх виконанням та застосуванням санкцій за їх порушення (у школярів поширені бойкоти і фізичні покарання). Порівняльна – у перцептивних процесах, які відображають факт соціальної обумовленості сприйняття, залежності від минулого досвіду членів малої групи, їхніх цілей, намірів, значимості тих чи інших ситуацій. Певною мірою вона проявляється у тому, що мала група виступає еталоном, орієнтуючись на який, є можливість оцінити себе й інших.

Ступінь включеності школярів у соціальну спільноту, насамперед учнівську, пов'язана з їх адекватністю щодо самосприйняття в системі відносин з ровесниками. Цьому сприяють вікові психофізіологічні властивості, які слугують основою здатності до активної участі у колективних справах чи справах на користь інших, та якість виконання соціальних ролей – ровесника, однокласника, друга тощо. Обмеженість соціального досвіду щодо можливостей успішної соціальної взаємодії долається школярами шляхом розширення контактів і кіл соціальної взаємодії, набутої поінформованості, розвитку необхідних навичок та умінь. Завдяки цьому не тільки розширюються можливості щодо успішної інтеграції в різні групи, а й відбувається формування їх соціальної компетентності.

Однак, у шкільному колективі, колективі ровесників, досить яскраво проявляється конфлікт інтересів, бажань і рівнів досягнень. Вони спричиняють розшарування колективу на невеличкі групи, які, по відношенню, скажімо до більших малих груп (наприклад, класів, які певною мірою є формальними малими групами) виступають як мікро групи. Ці мікро групи можуть бути різними за величиною – від 2-3-х і більше учнів, різними за інтересами, різної міри згуртованості і з різними ціннісними орієнтаціями. Однак, мікроклімат класу, в першу чергу залежить саме від таких малих груп і тих неформальних лідерів, навколо яких вони гуртуються.

У малих групах поведінка її членів і цілої групи є відображенням міжособистісних взаємин. Узагальненим

показником згуртованості виступають структура та емоційність, через які розкриваються характер влади, особливості домінування і підкорення та симпатії/антипатії членів групи одне до одного. Як правило, саме в малих групах школярів поширені вживання ненормативної лексики, жаргону, зухвалість манер, епатажність поведінки. Власна особистісна визначеність, прагнення бути неповторною особистістю не завжди можуть протистояти ціннісним орієнтаціям групи, що супроводжується відмовою від віри в істини здорового глузду, культури міжособистісної взаємодії, комформності у сприйнятті інформації тощо.

У шкільному віці стають актуальними такі якості, як товариськість, взаєморозуміння, вміння володіти собою, відвертість, сміливість, повага тощо, саме в малих групах школярі знаходять собі друзів з цими якостями. Окрім того, у малих групах школярі шукають і знаходять те, чого їм не вистачає у більш широкому спілкуванні чи у контактах з іншими людьми, а саме: довіри, інтимності спілкування, толерантного ставлення до їхніх вад і незаперечного визнання здібностей, їхньої самості. Тому у пошуку референтних для себе малих груп школярі виявляють певну вибірковість, яка є компонентом ціннісного ставлення, що розгортається на етапах пошуку, оцінювання, вибору і проєкції.

Шкільний клас – формальна мала група, її класичний приклад, основна структурна одиниця школи, отже, не знаходиться у соціальному вакуумі (це первинна група, а вся сукупність учнів даної школи є вторинною (великою) групою). У кожному класі є ще кілька малих груп, які структурно входять до формальної групи, але мають ще й статус неформальної.

До основних характеристик малих груп школярів відносяться контактність спілкування і його динамічність та спільність приміщення перебування дітей. Контактність спілкування породжує ряд соціальних феноменів, а саме: ціннісно-орієнтаційну єдність; еталонність; згуртованість; структурованість; можливе перетворення дифузної спершу групи в тісно інтегрований колектив.

Згідно з стратометричною концепцією колективу, яку запропонував А. Петровський [7], процеси колективотворення мають ієрархізовану (стратометричну) структуру. Її ядром виступає спільна діяльність, зумовлена соціально-значущими цілями. Перший рівень (страту) – становлять ставлення членів

колективу до змісту й цінностей колективної діяльності (це забезпечує згуртованість і ціннісно-орієнтаційну діяльність та єдність). Другий – міжособистісні взаємини, які опосередковуються спільною діяльністю. Третій – міжособистісні взаємини, що опосередковуються ціннісними орієнтаціями, не пов'язаними зі спільною діяльністю.

Найбільш тісно пов'язані з соціально-психологічним кліматом у малій групі і моделями групової та індивідуальної поведінки такі базові цінності членів малих груп, як: довіра, авторитет, визнання, толерантність, солідарність – на них ґрунтуються емоційні взаємини, внутрішня стратифікація, способи спілкування і особливості взаємодії, групова динаміка, рівень ідентифікації, а також завдяки ним, у першу чергу, регулюються групові норми, правила і ролі, виконання яких є очікуваними групою. У найбільш загальному визначенні ці базові цінності малої групи розкриваються наступним чином:

- довіра - відкриті, позитивні відносини між членами групи, які ґрунтуються на переконанні про порядність та добросовісність інших;
- авторитет - компонент влади, міра визнання групою компетентності конкретної особистості, її сильних особистісних якостей. Для малої групи – це консолідуючий фактор, який забезпечує стабільність її існування. Найбільш яскраво виявляється на рівні статусу і впливу лідера формальної чи неформальної групи;
- толерантність - здатність стати на позицію іншого, прийняти іншу точку зору, безконфліктно розв'язувати актуальні проблеми міжособистісних взаємин, пристосуватися до групових норм;
- визнання – здатність окремого члена групи надавати рішенням самої групи чи розпорядженням її лідера високого рівня значущості, який, з тою чи іншою мірою категоричності, необхідно реалізовувати у відповідних діях. Рух малої групи до рівня колективу визначається правом та рівнем можливості кожного учасника малої групи на визнання його гідності, потреб та потенцій;
- солідарність - групова взаємодія на основі спільності інтересів; міра розуміння та готовності до діяльності в інтересах групи; базова моральна та регулятивна

установка, яка, в певному розумінні, може інколи виявлятися як кругова порука, постулювання норм поведінки, обов'язкової для всіх; емоційна підтримка; спосіб реалізації міжгрупової взаємодії, яка забезпечує потенційну можливість узгодження їхніх різних інтересів.

Розвиток малої групи можна відслідковувати за комплексом параметрів, які запропонував Л. Уманський.[8]. Структурно вони складають три загальних блоки, а саме: суспільний, особистісний, якісний. Між цими блоками є численні функціональні зв'язки та взаємозалежності. В їх змісті відображаються базові соціальні цінності малої групи, а тому, на наш погляд, кожний із цих блоків потребує дослідження ступеню його вияву у сучасних школярів та цілісного соціально-педагогічного аналізу з метою вчасного упередження негативних наслідків у поведінці. Таку можливість має шкільний соціальний педагог. Однак, у ході відповідної діагностичної і превентивної роботи йому завжди варто дотримуватись принципової позиції щодо необхідності дотримання етичних норм: він не повинен грубо втручатися у сферу групового життя, моралізувати, нав'язувати свої еталони – це може викликати протидію з боку групи чи її окремих членів і сформуванню недовіри до педагога і його професійних здібностей. Результатом проведення такої науково-дослідної роботи може стати забезпечення соціальних педагогів діагностичними методиками та педагогічно-доцільним змістом і методами організації групової діяльності на принципах проживання ціннісних ставлень, діалогової взаємодії, підтримки суспільно-схвалюваної поведінки і позитивних емоційних взаємин у ситуаціях вибору, усвідомлення соціальних цінностей і ролей на основі вироблених соціальних позицій.

Література:

1. Гільбух Ю.З. Шкільний клас: як пізнавати й виховувати його душу. / Ю.З. Гільбух, О.В. Киричук – К. : НПЦ Перспектива, 1996. – 208 с.
2. Головатый Н.Ф. Социология молодежи. / Н.Ф. Головатый - К.: МАУП, 1999. – 224 с.
3. Головаха Є.І. Структура групової діяльності: соціально-психологічний аналіз. / Є.І. Головаха – К.: Наукова думка, 1982. – 139 с.

4. Журавлев А.Л. Социальная психология личности и малых групп: некоторые итоги исследования // Психологический журнал. – 1993. - № 1. – С. 24-35.
4. Коломинский Я.С. Психология взаимоотношений в малых группах. / Я.С. Коломинский – Минск: БГУ, 1976. – 350 с.
5. Огаренко В.М. Соціологія малих груп. / В.М. Огаренко, Ж.Д. Малахова – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 292 с.
6. Петровский А.В. Психологическая теория коллектива. / А.В. Петровский – М.: Изд-во МГУ, 1979. – 136 с.
7. Уманский Л.И. Психология организаторской деятельности школьников. / Л.И. Уманский – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 83 с.

Joint activity and grouping pupils analyzed in a concept of motivation-needs and valuation relations.

Key words: *social values, basic values of small group, small pupils group.*

Совместная деятельность и группирование школьников рассматриваются в контексте мотивов-потребностей и ценностных отношений.

Ключевые слова: *социальные ценности, базовые ценности малой группы, малая группа школьников.*